

CAPITOLUL I

INIȚIATIVA LUI ISUS

- I. – *Originile evreiești ale creștinismului.* – Isus Nazarineanul; insuficienta informație asupra lui. – De ce și cum *legenda* sa înlocuiește repede *istoria* sa. – *Paradosis*-ul și sursele Evangheliilor noastre. – Cum au fost compuse aceste Evanghelii. – Cum a umplut credința lacunele acestora. – În ce fel se pune problema *ridicării* lui Isus.
- II. – *Mediul din care a apărut Isus.* – Țara evreiască și vecinii săi imediați; enorma materie religioasă disponibilă pentru un nou sincretism. – Formația complet evreiască a lui Isus. – Lumea palestiniană în vremea lui Irod cel Mare. – Sacerdoșii și cultul; scribii și legalismul; poporul și religia vie. – Așteptarea mesianică. – Caracteristici proprii ale iudaismului galileean.
- III. – *Principiul ridicării lui Isus:* speranța mesianică. – Relația lui Isus cu Botezătorul. – Temele predicății sale: venirea *Împărăției și pocăința*. – S-a crezut el Mesia? – Înțelesul denumirilor evanghelice: *Fiul lui Dumnezeu, Fiul lui David, Fiul Omului*. – Diverse dificultăți și asemănări: Isus profet evreu.

I

Creștinismul, așadar, își are originile sale prime într-o mișcare evreiască. Mai întâi și exclusiv, el apare ca un fenomen privitor la viața religioasă a lui Israel, fenomen în întregime caracteristic mediului palestinian, pur și simplu de neconceput în afara lumii evreiești. Această mișcare, ale cărei influențe multiple trebuiau, în cele din urmă, să-i explice și mărească fecunditatea, provine din inițiativa unui galileean, Isus Nazarineanul, adică, după toate aparențele, nu *omul din Nazareth*, ci *nazirul, sfântul lui Dumnezeu*.

Nu mi se pare posibil să se pună la îndoială existența sa, cum se mai încearcă uneori în zilele noastre²⁰, însă, la drept vorbind, din momentul în care i-am afirmat existența, intrăm într-o zonă de obscuritate și de incertitudine. De altfel, unul dintre principalele rezultate ale anchetei aprofundate dusă în anii din urmă asupra documentelor primitive este acela de a fi arătat că ne aflăm în imposibilitatea de a ne reprezenta viața lui Isus, fie și cu oarecare aparență de certitudine. Toate cărțile care pretind că ne-o povestesc trebuie socotite construcții mai mult sau mai puțin arbitrare și

²⁰ Cf. Ch. Guignebert, *Le problème de Jésus*, Paris, 1914. (n.a.)

subiective. Cauzele acestui fapt se observă cu ușurință. Oamenii care ascultaseră cuvântul lui Christos și care îl crezuseră, care –disperați de supliciul său– proclamau învierea sa, nu simțeau nici o nevoie de a așterne în scris amintirile și impresiile lor. Ei nu-și făceau deloc griji asupra instruirii unei posterități care –erau convinși de asta– nu va urma vreodată; dintr-un moment într-altul, lumea in justiției, a greșelii, a cărnii urma să se sfirșească, continuitatea oamenilor să înceteze; Mesia învingător urma să strălucească dintre nori.

Pe de altă parte, nimeni nu se putea ca credința lor să nu se fi proiectat deloc asupra amintirilor lor și să nu le fi deformat. Convingerea cu care trăiau, că Isus Nazarineanul era cu adevărat Mesia cel promis lui Israel, că el locuia în cer, alături de Dumnezeu, așteptându-și ceasul gloriei, îi conducea în mod inevitabil la a atribui un sens profund aparențelor unei existențe mediocre –cu palide izbînzi și încheiată printr-un supliciu infamant. Aceeași convingere îi îndemna să caute în incidentele cele mai mărunte învățături sau semne premonitorii, să relaționeze de Învățătorul lor toate secvențele din Biblie, despre care se spunea că se referă la Cel Binecuvîntat de către Yahweh, și, prin urmare, să regăsească în viața sa împlinirea tuturor acestor profeții. Astfel, imaginația lor pioasă înfășura faptele în comentarii, în adăugiri pe care convingerea lor le impunea –într-o oarecare măsură ca necesare și absolut adevărate– pentru că ele nu făceau decît să precizeze în Isus natura și funcțiunile mesianice. În simplitatea lor sufletească, ajungeau ușor la a nu le mai distinge pe acestea de datele memoriei lor, în orice caz le confundau în învățăturile pe care le răspîndeau în jurul lor, iar discipolii lor deveneau realmente incapabili să le separe la loc, unele de altele. Mai cu seamă exaltarea credinței lor îi lăsa fără apărare în fața sugestiilor revelațiilor și viziunilor particulare, și ceea ce unul sau altul dintre ei a aflat în urma unei comunicări directe cu Sfîntul Duh, i se impunea lui și celorlalți ca o certitudine atît de puternică încît nu era depășită –dacă se întîmpla să fie egalată– nici de cea mai viu trăită amintire „istorică”. De pildă, ceea ce sfîntul Paul învățase „în spirit” de la Domnul Isus, îi părea mai direct și încă mai sigur decît ceea ce-i puteau povesti apostolii Petru și Ioan.

Așadar, încă de la prima generație creștină, tradiția (*paradosis*), pe care credincioșii o acceptau ca istorie autentică a Învățătorului, se compunea din elemente eterogene și de valoare inegală. Abia când această primă generație a coborât în mormânt, s-a întâmplat ca dispariția succesivă a *martorilor* direcți ai lui Isus să nască îndoieli asupra iminenței întoarcerii sperate a Domnului, iar creștinii prudenți socotiră util să fixeze în scris amintirile pe care se considera că tradiția orală le conservase.

Probabil că atunci s-au alcătuit cărțile în care fiecare redactor aduna ceea ce el considera a fi interesant în mod deosebit: șiruri de sentenții atribuite Învățătorului, povestiri cu episoade din viața sa, edificatoare sau caracteristice, descrieri ale *semnelor*, adică miracole pe care le făcuse spre nedumerirea celor sceptici. Nimeni nu se preocupa de ceea ce noi numim exactitate istorică și care presupune scrupule necunoscute sau indiferente oamenilor cu o credință ardentă, și de aceea lipsiți pe cât se poate de spirit critic. În schimb, fiecare se străduia să probeze soliditatea speranțelor creștine, să covârșească ezitățile, să-i întărească pe credincioși.

Aceste cărțile, care au constituit sursele prime ale actualelor Evanghelii –și a căror culegere de *logia*, sau *discursuri*, atribuită lui Matei, și povestirea narativă atribuită lui Marcu au fost, se pare, principalele– nu puteau, așadar, să conțină decît, cel mult, elementele dispersate și deja destul de încurcate ale unei vieți a lui Isus, așa cum și-o reprezentau spre sfîrșitul generației apostolice. Cel mai devreme în ultima treime a secolului I, redactorii succesivi ai Evangheliilor au căutat –lucru evident– să dea coerență povestirii lor. În afară de faptul că le-ar fi fost imposibil să separe faptele reale de comentariile care le modificau, să distingă între ceea ce se întîmplase și ceea ce credința presupunea că s-a întîmplat „pentru a se împlini cuvîntul Scripturii”, între cele de care își aminteau și cele sugerate de Spirit –și a căror triere, de altfel, nu aveau nici o tragere de inimă a o face–, ei se găseau în fața unei materii dificil de utilizat. Culegerile de sentenții nu țineau deloc seamă de circumstanțele în care Domnul rostise acele cuvinte, grupajul lor în diversele cărți fiind artificial peste tot și foarte neasemănător. Totodată, se mai găseau povestiri propriu-zise, care nu relatau decît episoade cu variante considerabil diferite de la un redactor

la altul. Ele trebuiau triate, alese, după care fragmente destul de disparate trebuiau combinate într-o narațiune încheată.

Este suficientă parcurgerea celor trei Evanghelii sinoptice pe care le avem, pentru a ne convinge că autorii lor au ajuns la combinații sensibil diferite ale acelorași fapte și ale discursurilor analoage sau asemănătoare, de unde trebuie să concluzionăm că ei nu s-au axat pe adevărul obiectiv, că nu au ținut deloc seamă de cronologia destul de stabilă a evenimentelor, încât aceasta să li se impună, ci, dimpotrivă, că, în construcția lucrării sale, fiecare și-a urmărit scopurile. Nu este mai puțin vizibil că nici unul dintre ei nu dispunea de o suită completă de fapte destul de încheiate pentru a-i permite să ofere un tablou satisfăcător al întregii vieți a lui Christos. Nici unul dintre ei, așadar, nu a făcut altceva decât să cîrpească, cu mai multă sau mai puțină îndemînare, rămășițe ale tradiției, care formau un ansamblu artificial, iar nu un întreg. Sub textura povestirii evanghelice, se văd sau se intuiesc lacune enorme, chiar și la Marcu, care rămîne totuși destul de prudent pentru a nu spune nimic nici despre nașterea și nici despre copilăria lui Isus.

Or, credința nu vrea să uite și învață mereu tot ceea ce are nevoie să știe, imaginația pioasă slujind-o mereu. De aceea, Evangheliile I, a III-a și a IV-a ne povestesc despre perioada asupra căreia cea de-a II-a nu ne spune nimic. Povestiri cu adevărat diferite, chiar contradictorii, însă toate minunate și edificatoare; în maniera sa, fiecare umple lacunele. Numai că este evident că nici una nu are mare lucru în comun cu istoria. De asemenea, pare probabil ca amintirile relative la Patimi să se fi alterat deja înaintea redactării Evangheliilor, care au suferit influența diferitelor legende răspîndite în Orient, și care au căpătat interpretări care –sub mai multe aspecte esențiale– le dădeau o nouă fizionomie. Pe de altă parte, nu puteau să nu se raporteze la inițiativa Învățătorului sau să nu introducă în tradiția învățăturilor sale tot ceea ce putea fi mai fecund în credința vie a discipolilor săi –obligați în oarecare măsură, prin moartea și învierea sa, la a nu mai vedea trecutul, prezentul și viitorul decât din perspectivă mesianică. Spre exemplu, cum să nu i se atribuie Domnului ordinul de a boteza și instituirea euharistiei atunci cînd, de fapt, botezul constituie, încă din

generația apostolică, *însemnul* credinței, iar euharistia legătura vizibilă, atât a fraților între ei, cât și dintre Christos și frați, conform interpretării sfântului Paul?

Astfel, noi nu mai vedem clar imaginea istorică a lui Isus și nu mai avem mijloacele de a ne reprezenta cu exactitate viața sa. Despre cea dintii putem spune că se mai ghicește ceva sub diferitele trăsături ale tradiției evanghelice, privitor la cea de-a doua putem spera să deținem câteva episoade. Asupra ambelor, de asemenea asupra a tot ceea ce se consideră că Isus a dat ca învățătură, se cuvine să nu afirmăm nimic decît cu cea mai mare prudență.

Cu toate acestea, știm că într-o bună zi acest Isus și-a părăsit familia pentru a străbate Galileea și a predica. De ce? Să fi fost numai pentru că a simțit nevoia de a o face, pentru că o chemare spontan născută în el, iar pentru noi inexplicabilă, l-a îndemnat în mod irezistibil? Fără îndoială că da, pe de o parte, dar numai dacă acceptăm postulatul inspirației divine, pe care istoria nu poate să-l ia în considerare pentru că el exclude controlul acesteia și scapă oricărei discuții. O chemare de acest gen nu poate fi înțeleasă decît ca rezultată a acțiunilor unui mediu. Originalitatea unui inspirat stă în forma pe care acesta o dă sintezei, combinării inconștient operate în el a influențelor pe care le-a suferit. Din punct de vedere istoric, așadar, problema ridicării lui Isus se raportează la înțelegerea mediului din care el a apărut.

II

Noi încă nu cunoaștem perfect acest mediu, dar începem a-l cunoaște, și vedem că se prezintă sub două aspecte sau, mai bine zis, că este dublu: Christos s-a născut evreu, a crescut într-o ambianță evreiască de la care – atît cît ne putem da seama – a împrumutat elementele formației sale intelectuale și religioase. Întii de toate însă, Israel nu s-a putut izola de populațiile siro-caldeene între care trăia, într-atît încît să reușească a se sustrage complet influenței lor. De asemenea, el păstrase ceva din contactul

prelungit cu cuceritorii greci veniți din regatul lagid al Egiptului²¹ și din regatul seleucid al Siriei²², cu propriii săi fii stabiliți pe pământ grecesc, și pe

²¹ Dinastia lagidă, sau ptolemeică este întemeiată de Ptolemeu Lagos, unul dintre cei șapte secunzi și gardieni ai lui Alexandru, după moartea cuceritorului devenit satrap al Egiptului, apoi autoproclamat rege. Dinastia întemeiată de Ptolemeu I (Soter) a durat de-a lungul perioadei elenistice, din 305 pînă la cucerirea romană, din anul 30. Primul rege a fost deosebit sub multe aspecte, capacitățile sale și caracterul său ajutîndu-l să facă din Egipt un regat prosper și măreț. Prin activitatea sa se dezvoltă comerțul și relațiile cu străinii, producția, libera inițiativă, flota și capacitatea militară. De asemenea, Ptolemeu I încurajează și sprijină dezvoltarea literaturii și a științelor ca un adevărat patron al acestora, întemeiază un *Musaios* și o mare universitate. Politica sa în plan administrativ și religios este deosebit de suplă, administratorii provinciilor (nomarhii) fiind egipteni, iar vechile legi egiptene aplicate. De asemenea, va păstra și respecta vechea religie a egiptenilor, onorînd templele zeilor egipteni și reconstruindu-le, recunoscînd vechile privilegii ale preoților egipteni. Unul dintre efecte a fost schimbarea tipului de relație dintre egipteni și noul stăpînitor, de la relația plină de asperități dintre egipteni și perși, precedentii stăpîni, ajungîndu-se la o relație relaxată, în cadrul căreia egiptenii consimt să participe la noua viață, aducătoare de prosperitate și prestigiu. În plan extern, Egiptul cucerește sau capătă influență în zone precum: Palestina, Fenicia, Cipru, Cilicia, Caria, Siria, chiar Corint. Ptolemeu II (Philadelphus) și Ptolemeu III (Euergetes) se înscriu în limitele întemeietorului dinastiei, mai mult sau mai puțin dotați pentru unele sau altele dintre aspectele la care sînt solicitați. De aceea, în vremea lor se continuă dezvoltarea relațiilor economice și diplomatice, continuă progresul economic și spiritual. Urmează regi mai puțin sau deloc recomandați pentru a duce mai departe sau a menține prosperitatea și măreția care s-au acumulat, dinastia încheindu-se cu Cleopatra a VII-a. (n.trad.)

²² Precum imperiul lagid, cel seleucid decurge din cuceririle lui Alexandru. Seleucus Nicator, general al lui Perdicas, ajunge în stăpînirea Babiloniei, în anul 323, după care, începînd cu anul 312, extinde teritoriul cucerit, în perioada de maximă înflorire ajungînd să cuprindă părți din Armenia, Mesopotamia, Persia, Anatolia, Arabia, Siria, practic din Frigia la Indus, și chiar în Tracia și Macedonia. Și în acest caz avem a face cu un centru de cultură elenistică. În vremea urmașilor săi, imperiul va cunoaște perioade de expansiune sau de strîmtare a granițelor, cu prețul unor neconținute războaie, atît în vest, cît și în est. Adeseori, aceștia vor intra în conflict deschis cu Ptolemeii, nu doar cu neamurile străine din jur. În general, acest imperiu nu a fost dotat cu o prea mare stabilitate, părții și armenii reușind să își recucerească teritoriile, la un moment dat el nefiind distrus numai întrucît putea juca rolul unui tampon între puterile cu care se învecina. Spre deosebire de cazul lagizilor, seleucizii au dus o politică activă de elenizare, combinată cu politici (moștenite încă de la Alexandru) de omogenizare etnică. Faptul acesta a dus la apariția unor

care marile sărbători îi aduceau în fiecare an, mai mulți sau mai puțini, la Ierusalim. De aceea, în două sau trei secole care preced era noastră, Israel asimilase câteva idei străine.

În al doilea rînd, de jur împrejurul lumii evreiești din Palestina se găsea un mediu păgîn, care, dacă nu a acționat direct asupra lui Isus, îi va atrage discipolii după moartea sa. Mediul sirian și fenician, care delimita Palestina la nord, la vest și la sud-vest –și pe care noi mai mult îl ghicim decît îl distingem clar– îngemăna credințele, cultele, superstițiile, prejudecățile sau doar amintirile mai multor religii ale trecutului și prezentului. Mediul mesopotamian la est, combina influențele religioase ale Indiei și ale Persiei, pe pămîntul babilonian, mamă a multora dintre vechile mituri răspîndite în toată lumea semitică și, de asemenea, a speculațiilor în care se combinau metafizica și astrologia, pentru explicarea universului și a destinului uman. Spre sud se afla mediul egiptean, în care vechile culte naționale întineriseră, se lățiseră ca și cum s-ar fi universalizat sub influența fecundatoare a gândirii grecești. În sfîrșit, spre nord, în locul pe care îl numim Asia Mică, se afla mediul elenistic, încă mai complicat, dar tot atît de opulent întrucît forma un loc de intersecție a religiilor. Cultelor locale –dintre care multe încă erau persistente și puternice–, miturilor religiei olimpiene, reflecțiilor și *dogmelor* filosofilor greci –mai mult sau mai puțin vulgarizați– li se adăugau nenumărate „contaminări” venite de prin toate mediile pe care tocmai le-am enumerat, inclusiv cel evreiesc.

Aici exista o enormă cantitate de materie religioasă, în parte amorfă, care se organiza deja în combinații sincretice, mai mult sau mai puțin singulare, și care se oferea tuturor formelor de exploatare. Pentru viitorul creștinismului, așadar, aceasta constituia o rezervă cvasi-inepuizabilă. Repet

importante centre elenistice (precum Antiohia), la adoptarea obiceiurilor grecești de tot felul (de la practici curente pînă la filosofie, religie, morală, arte și știință) de la clasele superioare în jos, dar și la adoptarea unor elemente locale de către conducători. În cazul special al Iudeei, acest fapt (Ierusalimul devine un *polis*, iudaismul este interzis, statuia lui Zeus este pusă în Templu etc.), chiar dacă produs și cu concursul destul de zelos al unor evrei, va duce la revolta victorioasă a Maccabeilor, în urma căreia va apărea o nouă sărbătoare, Hanukkah. (n.trad.)

însă că, după toate aparențele, Christos s-a format exclusiv în mediul evreiesc –fiind lipsit de orice fel de dovadă ceea ce s-a avansat uneori ca ipoteză, și anume acțiunea directă asupra lui a buddhismului–, primii care au răspândit religia creștină în afara Palestinei fiind evreii. Să aruncăm, așadar, o privire asupra lumii evreiești, spre a vedea propovăduirea creștină întinzându-se în mediul a cărui fizionomie religioasă încercăm a o înțelege.

De altfel, în vremea lui Irod cel Mare (mort în 4 î.H.)²³, mediul evreu era de o complexitate singulară. Sub aparența unității de rasă, de moravuri și de religie iudeii formau două popoare, destul de diferite în spirit și cu tendințe religioase deosebite²⁴.

Cauza primă trebuie căutată foarte departe. Când regele Babilonului crezuse potrivit transportarea pe malurile Eufratului²⁵, *super flumina*

²³ Irod cel Mare (73-74), al doilea fiu al lui Antipater Idumeanul, tetrarh al Galileii, rege al Israelului cu ajutorul romanilor, întemeietor al dinastiei herodiane, convertit la iudaism de către hasmoneeni, în vremea căruia s-a reconstruit –într-o manieră impozantă– al doilea templu al Ierusalimului, autor al altor numeroase construcții (apeducte, clădiri, fortărețe, orașe). Este cunoscut pentru modul sîngeros în care a acționat (și-a executat soția, doi fii, poate pruncii din Bethleem și din împrejurimi) și pentru cruzimea și autoritarismul său (care, de altfel, nu depășeau uzanțele epocii). (n.trad.)

²⁴ Principala lucrare este cea a lui Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*⁴, Leipzig, 1901-1909, 3 vol.; se poate consulta cu profit Shailer Mathews, *A history of New Testament times in Palestine*, New-York și Londra, 1902. (n.a.)

²⁵ Autorul se referă la regele caldeo-babilonian Nabuccodonosor al II-lea (605-562), strălucit militar, diplomat și conducător pe timp de pace. Pe fondul prăbușirii imperiului asirian (al cărui client fusese regatul lui Iuda, acum trecut în zona de influență babiloniană) și a rivalității dintre Babilon și Egipt, la Ierusalim există un partid proegiptean și unul probabilonian. În 599, cel dintii pune la cale o răscoală antibabiloniană, sprijinită de către egipteni. Nabuccodonosor cucerește Ierusalimul și deportează în Mesopotamia pe Ioachim, regele Iudeii, împreună cu 10.000 de reprezentanți ai clasei superioare. Peste zece ani, cu prilejul unei noi răscoale, după metode punitive mai severe –printre care dărîmarea Templului, uciderea regelui și a unor fruntași ai nobilimii, probabil proegipteni– are loc o nouă deportare, fostul regat al lui Iuda devenind Yehuda Medinata (provincia Iuda). Exilul se încheie în 538-537, cînd Cyrus cel Mare, întemeietorul imperiului ahemenid, permite revenirea în Palestina a evreilor deportați. Este aproape cert că nu toți evreii au revenit, mulți rămînînd pe loc. Tot Cyrus ordonă reconstrucția Templului (520-515). Robia babiloniană a reprezentat un moment important în evoluția cultural-spirituală și mentală a

Babylonis, a evreilor pe care îi învinsese, nu a luat seama decât la familiile cu oarecare importanță. Locuitorii de la sate, cei mărunți, rămaseră pe loc și continuară să practice vechea religie a lui Israel, pioasă desigur, încrezătoare în Yahweh, dar nu prea riguroasă, capabilă de compromisuri cu zeii din jur sau cu credincioșii acestora. Vechiul iahvism era mai ales o religie a bărbaților, iar acești țărani cumsecade nu fugeau deloc de căsătoriile mixte, care aduceau în sîngele poporului ales pe cel al fiicelor străine. Exilații însă, cel puțin cei pe care disperarea nu îi aruncase în idolatria învingătorilor, evoluară rapid. Ei se văzură obligați să reflecteze asupra alianței încheiate între Yahweh și poporul său, să-și explice prezentul nenoroc, să-și imagineze un viitor consolant, să chibzuiască la mijloacele de a evita pe viitor asemenea calamități. Ajunseră să creadă cu tărie că nenorocirile lui Israel veneau din aceea că fusese infidel Alianței și că nu îi rămînea decât o singură cale pentru a-l liniști pe Dumnezeu: aceea de a se supune cu cea mai mare rigoare practicilor culturale; concret, să stabilească un ritual foarte strict, care făcea idolatria imposibilă. Constituirea acestui ritual, consolidarea acestui legalism îngust, întărit printr-o nouă redactare a Legii, conformă noilor nevoi, fură opera profeților din exil, în special a lui Ezechiel. Cînd bunul plac al lui Cyrus permise acestor deportați să revină în patria lor (538), nu profitară cu toții de această permisiune, însă cei care profitară aduseră în Iudeea Legea nouă și noul spirit și, detaliu esențial, rămaseră în relații strînse cu frații lor din Babilonia, care îi asistară cu influența lor pe lîngă regele Persiei, cu banii lor, cu sprijinul lor moral, pentru a-i impune populației sedentare pe cei întorși. Reorganizatorii Templului și ai cultului, dușmani implacabili ai căsătoriilor mixte și ai concesiilor făcute străinilor, Ezra și Neemia, erau evrei întorși din Babilonia. Deja existau *scribi*, cărturari, adică, sau oameni care studiaseră Legea, care o explicau și care începuseră să alcătuiască, alături de aceasta, o întregă

poporului evreu, acesta achiziționînd alfabet, calendar, noi cutume și practici sociale, noi trăsături ale obiceiurilor religioase. Apoi, s-au dezvoltat profetismul, arta literaturii, istoria, s-a trecut de la organizarea tribală la cea pe clanuri și, cel mai important poate, s-a înțeles rolul crucial al Torei în viața evreilor și s-a dezvoltat o nouă concepție asupra destinului poporului evreu și asupra relației sale cu Yahweh și cu alteritatea. (n.trad.)

jurisprudență, pentru a regla cazurile de conștiință –care nu întârziară să prolifereze din momentul în care absoluta puritate legală fu ridicată la rang de primă condiție a pietății.

Perioada care se întinde de la întoarcerea din exil pînă la nașterea lui Isus este martoră, mai întii la reconstituirea unui cler numeros, a unei caste sacerdotale, care gravita în jurul Templului unic și-i asigura regularitatea serviciului, care, însă, nu studia în mod special Legea, și nici nu o răspîndea, și care, printr-o înclinație naturală, tindea să nu acorde importanță decît riturilor și formulelor. În al doilea rînd, este martoră la dezvoltarea clasei scribilor, sau a doctorilor Legii, între care începe un veritabil concurs de ingeniozitate pentru a pătrunde în toate ascunzișurile textului sacru, care comentează și care se contrazic, și care sfîrșesc cel mai adesea –în ciuda pietății lor personale, sincere și profunde–, prin a sufoca religia liberă și spontană a inimii, sub povara scrupulelor lor formale. Unii, spre exemplu, se chinuiau să afle dacă un ou făcut în ziua de sabat este pur, sau dacă apa pură care cade într-un vas impur se pîngărește de acolo și pînă la izvor.

Alții, suferind –ce-i drept, fără știrea lor– influența speculațiilor grecești asupra lui Dumnezeu, a lumii și a omului, lărgiră și *sublimară* reprezentarea antică a lui Yahweh, care devine Dumnezeul *în sine*, indefinibil și de aceea de nenumit. Ei tind să adopte o cosmologie și o antropologie *dualiste*, în care se opun cele două elemente adverse, materia și spiritul, trupul și sufletul. Prin aceasta, împotriva legalismului excesiv, religia naționalistă a lui Israel începe a se universaliza și, în fapt, a se *umaniza*. În chip firesc, această operă se adîncește și încheie mai repede în coloniile evreiești de pe pămînt păgîn, unde o întîlnim. Spre începutul erei noastre, însă, chiar în Palestina, ea este de mult timp amorsată și dă rezultate apreciable.

Poporul își ascultă preoții, pentru că ei îi sînt călăuzele naționale: doar marele preot are calitatea de a-l reprezenta pe Israel în fața stăpînului său pers sau grec. Iudeea devine astfel un Stat teocratic și, chiar de-a lungul perioadei hasmoneene²⁶, în care ea se consideră independentă –cum și este,

²⁶ Adică în vremea Maccabeilor, Iuda, Ionathan, Simon, Ioan Hyrcan, Aristobul și Alexandru Ianeul, între 165-70, înainte de Isus Christos, deoarece, la moartea lui Ianeu, la ridicarea lui Irod Arabul, în 40, deja s-au instalat anarhia și decadența. (n.a.)

de altfel—, regele este, totodată, mare preot. Pe de altă parte, același popor admiră scribii savanți și scrupuloși. În realitate, însă, nici ritualismul sceptic al preoților, nici pedantismul trufaș al scribilor, nu îl ating profund și nu fac față pietății sale. El resimte, puțin câte puțin, presiunea rigorismului, se izolează de străini atît cît poate și de aceea se indignează văzîndu-și uneori capii *grecizînd* peste măsură. El continuă să-l iubească pe Yahweh din toată inima, în clipele de angoasă continuă să-l roage cu o fervoare care decurge din pietatea de altădată, și nu se închistează nicidecum în noile forme. Altfel spus, religia sa trăiește și se dezvoltă. Ea adoptă mai multe concepte care nu erau nicidecum funciarmente evreiești și care veneau din est: cel privitor la rolul îngerilor și al demonilor, cel al vieții viitoare și al judecării de apoi. În același timp, această religie extrage din nenorocirile vremurilor —căci, de-a lungul celor patru secole care l-au precedat pe Christos, evreii au avut mult de suferit de pe urma egiptenilor, a sirienilor, a romanilor și a lor înșiși— bazele unei antice speranțe: ea așteaptă și cheamă din toate puterile sale pe Mesia, care va veni să dea Israelului o splendoare mai mare decît cea din vremea lui David. Scribii înșiși sfîrșiră prin a accepta aceste preocupări ale credinței populare, prin a le comenta și, în oarecare măsură, prin a le consacra. Și, cu cît evenimentele păreau să-i contrazică, dominația străină făcîndu-se mai aspră, cu atît mai tare se înrădăcinau acestea în spiritul celor simpli, cu atît mai mult căpătau ele loc în convingerile lor.

Nu trebuie uitat că în tot acest timp, evreii —și, de altfel, mulți alții ca ei în lume— nu dețineau cea mai mică noțiune despre ceea ce noi numim *legi naturale*, asupra înlănțuirii invariabile și necesare a cauzelor și a efectelor. Convinși că totul îi este cu puțință lui Dumnezeu, nu făceau nici o distincție între fenomen și miracol și, în adevăr, ei trăiau în plin miracol, deoarece tot ce-i surprindea le apărea ca operă imediată a lui Dumnezeu sau a Adversarului. De aceea își închipuiau cu ușurință că uimitoarea revoluție pe care o sperau se va îndeplini negreșit, imediat ce Yahweh o va vrea, iar așteptarea lor, anxioasă ca o pîndă, o anunța cu o nervozitate crescîndă. Această speranță mesianică de la care Israel aștepta aureolata reparație a nenorocirilor sale și dispariția umilințelor sale, era destinată, dimpotrivă, să-l arunce în cele mai dezastruoase aventuri, în care se va lansa cu ochii

închiși, convins că se va ridica Marea Auroră binecuvîntată și că cerul îl va ajuta numai dacă singur se ajută. Însăpămîntătoarele revolte din secolele I și II ale erei noastre, care vor decima evreimea și vor săvîrși ruina nației lor, provin din convingerea că timpurile s-au încheiat și că, în sfîrșit, promisiunea odinioară proclamată de către profeții lui Yahweh se împlinește.

În Galileea, în această parte septentrională a Palestinei în care s-a născut Isus, se aflau cei simpli care formau grosul populației. Ținutul nu ajunsese să împărtășească noua viață evreiască decît în vremea maccabeilor. El nu văzuse decît de departe aristocrația sacerdotală și, dacă scribii nu l-au prea uitat, nici nu au mișunat ca la Ierusalim sau în Iudeea propriu-zisă, și nici nu cîștigaseră aici reputația și influența cu care erau onorați conducătorii în școlile iudee. De obicei, se spunea că galileenii sînt grei de cap, fără îndoială pentru că, în prima perioadă a dominației romane, bande naționaliste pline de dîrzenie se adăpostiseră în munții lor. De asemenea, era zeflemisit accentul lor provincial. În realitate, se pare că pietatea lor păstra o spontaneitate, o ardoare, o profunzime care dovedeau o mare intensitate a vieții religioase, și asupra căreia minuția scrupuloasă a fariseismului iudeu nu prevalase.

Așadar, Isus s-a născut și a crescut într-o țară în care spiritul celor mai mulți dintre oameni era întors în totalitate către preocupările religioase. El a apărut din sînul poporului, unde fiecare trăiește într-o stare de ingenuă speranță, în așteptarea anxioasă a unui eveniment miraculos, socotind că doar pietatea le poate fi utilă evreilor și că ea îi va face stăpîinii pămîntului. Dar acest popor este condus de preoți care nu împărtășesc această speranță și bănuiesc dificultățile pe care le poate crea față de stăpîni. Într-un sens, acest popor este înconjurat de doctori, dintre care unul a spus că un ignorant nu ar ști să fie pios și că o mișcare populară nu ar fi nicicum privită cu simpatie.

III

Se consideră că un om profund pios, un om simplu, al cărui spirit nu a secăt de tot din pricina disciplinei scribilor –dar care a fost pătruns încă din

copilărie de preocupările mediului său– nu are viață intelectuală, religioasă, morală, decît prin ele însele. Dacă acest om este dotat cu minunata facultate de a concentra în ființa sa, și de a recrea prin propria sa meditație ideile care plutesc în aerul pe care îl respiră (și aceasta este caracteristica tuturor inspirațiilor) ajunge la a-și traduce convingerile în acte. Un inspirat galileean din acele timpuri nu putea decît să anunțe –sub o formă mai mult sau mai puțin personală și originală– iminenta realizare a speranțelor sale. În esență, acesta pare să fi fost principiul „ridicării” lui Isus²⁷.

Ne lipsesc documentele pentru a pătrunde în detaliul material al formației sale intelectuale și pentru a pricepe cauzele precise care au determinat inițiativa sa. Nu este necesar să prezumăm, nici aici, nici acolo, prea multe complicații. Toate Evangheliile pe care le avem marchează un raport, imprecis schițat dar sigur, între începutul vieții sale publice și predica altui inspirat, care predica necesitatea pocăinței în vederea apropierii vremurilor promise. Se poate ca Isus să-l fi cunoscut pe Ioan Botezătorul și să fi mers la el. Se poate ca, după exemplul aceluia, vocația lent și obscur pregătită în străfundul conștiinței sale să se fi impus în mod irezistibil voinței sale, și ca el să fi început să predice la vestea închiderii lui Ioan de către Irod Antipa, pentru ca Împărăția să nu rămînă nicicum lipsită de crainic. La urma urmelor, el nu făcea decît să reînnoade tradiția profetică, întreruptă în Israel din vremea întoarcerii din exil, și pe care mulți *nebiim*²⁸ înaintea lui, printre care și Botezătorul, încercaseră deja să o reia. Inițiativa sa, oricît de originală ar putea părea la prima vedere, în formă, nu avea în sine nimic excepțional, ori neașteptat.

²⁷ Renan, *Vie de Jésus*, este neglijabil din punct de vedere științific. Se poate citi Loisy, *Jésus et la tradition évangélique*, Paris, 1910, și Bosset, *Kyrios Christos*, Göttingen, 1913, cap. I și II; se poate consulta Barth, *Die Hauptprobleme des Lebens Jesu*, Gütersloh, 1911, și O. Schmiedel, *Die Hauptprobleme der Leben Jesu Forschung*, Tübingen, 1906. (n.a.)

²⁸ Ebr. *nebi* semnifică ‘profet’. *Nebhiim*, adică *Profeții*, este titlul celei de-a doua diviziuni a Bibliei ebraice (sau *Tanakh*, *Miqra*), plasată între *Torah* ‘învățătura’ și *Ketuvim* ‘scrierile (hagiografice)’. Termenul din text se referă la profeții Israelului ca la o clasă organizată, apărătoare a intereselor spirituale ale națiunii încă din vremea lui Samuel, avînd misiunea de a redeștepta în sinul triburilor simțul unității aleșilor lui Yahweh. (n.trad.)

Ne putem îndoii că el ar fi știut, încă din primul moment, ce anume voia cu exactitate, ori măcar ce reprezenta el. Cu alte atitudini decât cele ale Botezătorului –deoarece renunțase la viața ascetică și la violența de limbaj a predecesorului–, el dezvoltă aceleași teme principale: „Împărăția apropiie marea transformare care va izgoni răul și in justiția din lume; pocăiți-vă dacă vreți un loc printre cei aleși”. De ce spunea aceste lucruri? Pentru că o forță secretă îl împingea să o facă, pentru că simțea pe Domnul în el, cum îl simțiseră toți inspirații evrei. Și ce înțelegea el prin aceasta? Cum își reprezenta Împărăția și venirea ei? Nu știm. Textele pe care le avem datează dintr-o vreme în care întârzierea venirii Împărăției modificase deja reprezentarea sa în spiritul creștinilor. Neîndoios, el și-o imagina în acord cu ceea ce se spunea în jurul său: ca venire materială a bucuriei pentru Israel, strălucitoare manifestare a binecuvântării lui Yahweh, sub o formă pe care imaginația populară nu o fixase niciodată prea bine, și pe care, poate, el însuși nu și-o fixase în mod exact. Nimic nu ne asigură că el nu a făcut la început câteva aluzii la violența mesianică, la lupta pe care, după opinia cea mai răspândită, Mesia urma s-o aducă pe lume. Evangheliile păstrează astfel de urme, însă este natural ca acestea să fi dispărut aproape complet din niște scrieri destinate a demonstra că în Isus, atât de blând și de pașnic, trebuia văzut „Cel ce va să vină”.

Oare, el însuși, se credea Mesia? S-a pus la îndoială acest lucru și încă există dubii, din motive ce nu pot fi ignorate: niciodată nu s-a calificat în mod deschis *Messiah* (*Christos*, în greacă)²⁹. Un studiu atent al fragmentelor

²⁹ Termenul *messiah* derivă din ebr. *mashiach* ‘cel uns, cel consacrat’, și se referă la practica onționii regilor în cadrul ritualului de încoronare. În iudaism, creștinism și islamism, termenul se utilizează în sens eshatologic. Torah îl utilizează pentru a desemna preoți și regi trecuți prin ritualul onționii, așa cum este descris încă în *Exod*, 30, 23-25, unde se vede că amestecul de uleiuri și ritualul au putere atât asupra obiectelor, cât și asupra oamenilor. În tradiția ebraică, atributul nu are neapărat o valoare religioasă, Samuel ungându-l pe Saul rege, apoi pe David, chiar un neevreu precum Cyrus cel Mare, care a eliberat pe evrei din robia babiloniană, fiind socotit ca uns al lui Dumnezeu și numit *messiah*. De asemenea, în iudaism, termenul nu se referă la Dumnezeu sau la Fiul lui Dumnezeu, ci la un ales al acestuia. În creștinism, termenul este tradus prin gr. *christos*, încă devreme el începând a fi asigurat în mod exclusiv lui Isus, creștinii socotind că Isus este

din Evanghelii, în care apare cuvîntul, nu ne permite să raportăm nici unul din aceste cazuri la nici una dintre cele două surse ale acestora: culegerea de sentenții sau *Logia*³⁰ ale Domnului și prima Evanghelie, zisă a lui Marcu³¹. Cele mai probante în aparență sînt cele care rezistă cel mai slab criticii, precum faimoasa confesiune mesianică în fața marelui preot Caiafa (*Mc.* 14, 61), a cărei literă nu este de nimic certificată, și care nu pare a corespunde vreunei realități istorice. În vremea în care textele evanghelice de care dispunem și-au căpătat ultima formă, era inevitabil ca credința în mesianitatea lui Isus –devenită însuși fundamentul creștinismului– să se afirme în aceste texte de o manieră răsunătoare, și să pară confirmată de Învățător în persoană. Totuși, „cuvîntul Evangheliei” și „cuvîntul lui Isus” au continuat să fie diferite pentru exeget, iar concluzia sigură a exegezei este că Isus nu și-a proclamat deloc mesianitatea.

El nu și-a spus niciodată *Fiul lui Dumnezeu*, expresie care, pentru judecata unui evreu, nu putea reprezenta decît un scandalos non-sens și o grea blasfemie pe care, de altminteri, nici măcar un singur text evanghelic nu permite a i-o atribui cu certitudine. În fapt, expresia aparținea limbajului

Mesia cel așteptat de către evrei și, mai ales –pe urmele lui Cărții lui *Daniel* 7, 13-14–, că acesta este Fiul lui Dumnezeu, urmașul lui David, Fiul Omului, cel trimis să restaureze regatul lui Israel, și să instaureze Împărăția lui Dumnezeu, Mîntuitorul și Judecătorul Suprem al Lumii. (n.trad.)

³⁰ *Logia* este termenul grecesc pentru ‘spuneri, aserțiuni’, fiind folosit cu referire la colecția de spuneri atribuite lui Isus, numite și *agrapha*. Acestea au fost culese, mai cu seamă, de la cei care l-au auzit pe Isus (în a doua jumătate a secolului I, nu direct de la acesta, așadar) și transmise de-a lungul timpului. (n.trad.)

³¹ Se citește, într-adevăr, sub *Mc.* 9, 41: „*Oricine vă va da să beți un pahar cu apă în numele meu, pentru că sînteți ai lui Christos...*” (ὅτι Χριστοῦ ἐστε), însă autenticitatea cuvintelor caracteristice este abandonată de către exegeții conservatori, precum Pêre Lagrange sau pastorul H. Monnier, deoarece folosirea lui Χριστός, fără articol, aparține limbajului sfîntului Paul, și nu sinopticilor, și deoarece *Mt.* 10, 42, paralel fragmentului citat, cuprinde: „*Cine va da de băut fie și numai un pahar cu apă rece unuia dintre aceștia mici pentru că este discipol* (εἷς ὄνομα μωθῆτου) ...”, lecțiune care are toate șansele de a fi cea mai veche. (n.a.)

creștinilor elenizați, sfântul Paul și autorul celei de-a patra Evanghelii, pentru care aceasta avea un sens profund și destul de clar³².

El nu a luat titlul de *Fiul lui David*, bine cunoscut în Israel ca esențialmente mesianic, de asemenea, nu l-a folosit nici pe cel pe care Evangheliile noastre par a-l considera caracteristic persoanei sale și misiunii sale, *Fiul omului*, sau, cel puțin, nu l-a folosit în sens mesianic. Evreii nici nu-l luau în seamă, de altfel, deoarece faimosul pasaj din cartea lui *Daniel* 7, 13-14: „*Priveam în timpul viziunilor mele de noapte și, iată, cineva ca un Fiu al Omului venea pe norii cerului! ...*”, nu era încă raportat de rabini la apariția lui Mesia, acest lucru fiind făcut în Sinagogă mult mai târziu, sub influența interpretării date de creștini. Cîtva timp, credincioșii care înțelegeau rău aramaica, în care *un fiu al omului* (*bar nascha*) înseamnă pur și simplu *un om*, și-au imaginat că această expresie, pe care o puteau citi în *Logia* sau *Sentențiile* Domnului, încifra un sens misterios și, raportînd-o la sensul cu care apare la Daniel, și pe care nu îl înțelegeau mai mult, au considerat-o, și aici ca și acolo, un echivalent creștin special al lui *Mesia*. Examinarea textelor nu permite să ne îndoim că aceasta ar fi o eroare, și în aproape toate pasajele sinopticilor în care apare, expresia aparține exclusiv redactorului. Doar în patru sau cinci locuri³³ are ea șansa de a se sprijini pe un precept autentic al lui Isus, inexact tradus, caz în care trebuie să o înțelegem ca și cum ar însemna: *un om*. De exemplu: „*Vulpile au vizuinile lor... omul, însă, nu are unde să-și pună capul*”; sau: „*Și dacă cineva va rosti un cuvînt împotriva omului, îi va fi iertat, dar celui ce va vorbi împotriva Duhului Sfînt, nu-i va fi iertat nici în lumea aceasta nici în cealaltă*”.

³² Un evreu putea spune *sluga lui Yahweh*, dar nu *fiul* său și este verosimil ca, în mod efectiv, Isus, pe urmele Psalmistului, să se fi considerat și prezentat drept slugă a lui Dumnezeu. Cuvîntul ebraic *ebed*, care semnifica ‘servitor’, se traducea ades în greacă prin πῶς, care însemna, totodată, ‘slugă’ și ‘copil’. Trecerea de la πῶς ‘copil’ la ὁῖός ‘fiu’, a fost, așadar, foarte ușor de făcut, însă conceptul ‘Fiu al lui Dumnezeu’ vine din lumea elenistică. (n.a.)

³³ Precum *Mt.* 8, 20 (*Lc.* 9, 50); *Mt.* 11, 19 (*Lc.* 7, 34); *Mt.* 12, 32 (*Lc.* 12, 10); *Mt.* 9, 6 (*Mc.* 2, 10; *Lc.* 5, 24); *Mt.* 12, 8 (*Mc.* 2, 28; *Lc.* 6, 3). (n.a.)

Este, aşadar, un fapt sigur că tradiţia primară nu spusese deloc deschis că Isus s-ar fi dat drept Mesia. Şi mai există încă un semn în acelaşi sens, care decurge din ceea ce numim „secretul mesianic”, adică din recomandarea presantă, chiar ameninţătoare, conform căreia, la Marcu, în diferite ocazii, îl vedem pe Învăţător interzicînd discipolilor săi să revele ceea ce ei ghicesc, întrevăd, sau înţeleg din rolul său real. Ce interes avea el, aşadar, să-şi ascundă identitatea şi să-şi tăinuiască misiunea, chiar în momentul în care predicatul său nu avea rost cu adevărat decît dacă îl proclama? Pe de altă parte, necesitatea de a admite că un țăran galileean a modificat pînă la acest punct idealul eroului în care s-a fixat speranţa poporului său, că el a schimbat în martir umil şi resemnat pe regele victorios ce trebuia să fie Mesia, este o problemă destul de spinoasă care i se pune istoricului. Unii exegeţi au încercat să compenseze aceste dificultăţi prin diverse consideraţii care vor să probeze că, dacă Isus nu s-a recunoscut deschis ca Mesia, el a crezut-o, i-a lăsat pe discipoli s-o creadă, a murit pentru că l-a lăsat pe Pilat s-o creadă, şi că, dacă ar fi fost altfel, apostolii nu ar fi putut crede niciodată că Răstignitul a înviat din morţi. Nici unul dintre aceste argumente nu este cu adevărat convingător. Putem continua să găsim surprinzător faptul că Isus nu s-a explicat mai limpede asupra acestui punct esenţial; putem interpreta semi-mărturisirile sau insinuările pe care i le atribuie textele noastre ca pe nişte artificii ale redactorilor, pe care tradiţia autentică le-a abandonat; putem gîndi că procuratorul roman nu avea nevoie de nici o confesiune mesianică pentru a se debarasa de un agitator evreu care predica apropiata venire a Împărăţiei –adică sfîrşitul iminent al dominaţiei romane–; în sfîrşit, putem crede că iubirea apostolilor pentru Învăţătorul lor şi încrederea pe care şi-o puseseră în el, au fost suficiente pentru a provoca viziunile care au sădit adînc în ei certitudinea învierii sale, iar convingerea că el fusese „Uns”, prin şi de voinţa lui Dumnezeu –după cum se consideră că ar fi spus sfîntul Petru în *Faptele Apostolilor* (2, 36)– vine să explice miracolul învierii.

La urma urmelor, aşadar, există motive destul de solide pentru a crede că Isus s-a considerat şi s-a comportat pur şi simplu ca un profet, care se simţea mînat de Spiritul lui Yahweh să proclame apropiata realizare a mării

speranțe și necesitatea ca poporul să se pregătească pentru aceasta. Totuși, chiar și în acest caz, ne putem încă întreba dacă nu cumva și-a imaginat că îi este rezervat în această Împărăție *viitoare* un loc care nu putea decît să se confunde cu cel al lui Mesia însuși. Mai mulți exegeți de seamă, precum Loisy³⁴, își răspund afirmativ și, dacă sînt dificil de contestat cu tărie motivele lor, după părerea mea, este tot atît de dificil să le aprobăm fără rezerve. Precum în altele, și în acest punct, certitudinea ne scapă.

³⁴ Alfred Firmin Loisy (1857-1940) preot, teolog și profesor romano-catolic, unul dintre moderniștii cu care s-a luptat nu doar Papa Pius al X-lea („Ignis ardens”), dar chiar și Leon al XIII-lea („Lumen de caelo”). Pentru Charles Guignebert a reprezentat un model. Alfred Loisy a fost un critic al perspectivei tradiționale asupra religiei și a Bibliei, încercînd să interpreteze textul sacru prin filtrul opticii moderniste și cu mijloacele științifice ale vremii. Îndoindu-se de valoarea și autenticitatea Bibliei în integralitatea sa, el susține că multe dintre dogmele și credințele Bisericii apar istoric și sînt ulterioare lui Isus, chiar conceperea sa ca aflat în relație de consubstanțialitate cu Dumnezeu datorîndu-se Conciliului de la Niceea. În 1908 a fost excomunicat. Cu toate acestea, a rămas profesor de istorie a religiilor la Collège de France, catolic loial, dar în sensul vederilor sale. Este celebru pentru afirmația sa: „Jésus annonçait le Royaume et c'est l'Église qui est venue”, socotind că Isus și-a dorit să construiască un soi de comunitate, iar nu să instituie o formă de guvernămînt. (n.trad.)